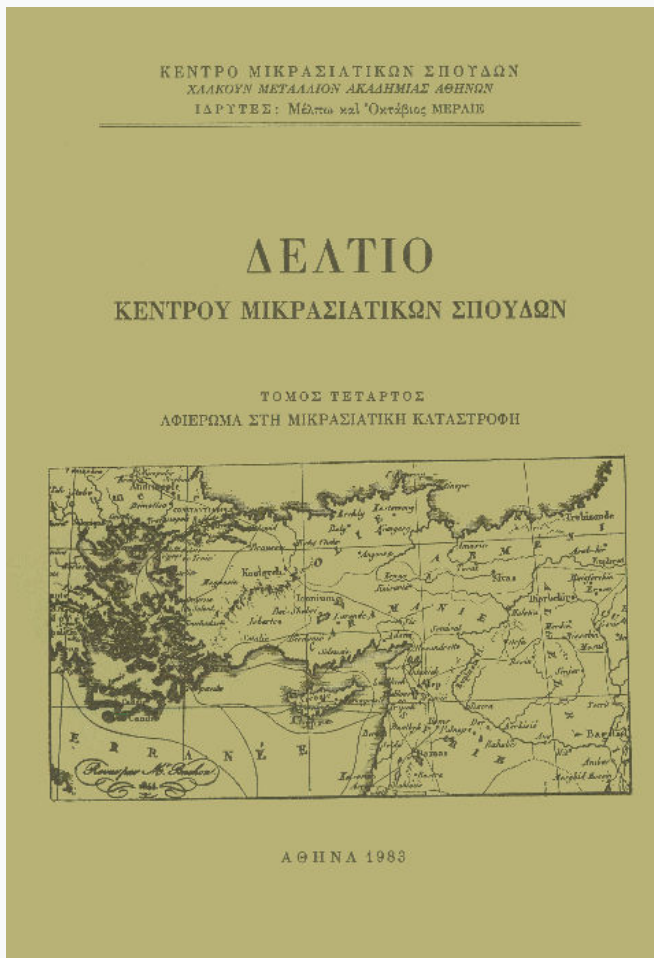


## Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 4 (1983)

Αφιέρωμα στη Μικρασιατική Καταστροφή



Ο Ελληνικός φιλολογικός σύλλογος  
Κωνσταντινουπόλεως: Ο Βενιζέλος και η  
Μικρασιατική εκστρατεία (από το αρχείο  
Κ.Μισαηλίδη)

Κυριακή Μαμώνη

doi: [10.12681/deltiokms.41](https://doi.org/10.12681/deltiokms.41)

Copyright © 2015, Κυριακή Μαμώνη



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαμώνη Κ. (1983). Ο Ελληνικός φιλολογικός σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: Ο Βενιζέλος και η Μικρασιατική εκστρατεία (από το αρχείο Κ.Μισαηλίδη). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 4, 277–297.  
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.41>

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ  
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ  
Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ

('Από τὸ ἀρχεῖο Κ. Μισαηλίδη)

Στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑστίας Ν. Σμύρνης διαφυλάσσεται τὸ ἀρχεῖο τοῦ μικρασιάτη λογοτέχνη καὶ γνωστοῦ ἀνταποκριτῆ τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου Κώστα Μισαηλίδη<sup>1</sup>. Τὸ ἀρχεῖο αὐτό, σχετικὸ μὲ τὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία καὶ καταστροφή, περιλαμβάνει α) πλούσιο καὶ πολύτιμο φωτογραφικὸ ὕλικό<sup>2</sup>, β) ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ ἴδιου<sup>3</sup>, γ) ἐπιστολές<sup>4</sup>, ἀποκόμματα ἐφημερίδων μὲ ἀντα-

1. Πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων *Πατρίς*, *Ἔθνος*, *Ἀκρόπολις*, *Ἐλευθέρος Λόγος*, τῶν ἐφημ. *Πρόσδος* καὶ *Πρωτὰ* Κωνσταντινουπόλεως, *Κόσμος*, *Τηλέγραφος* καὶ *Ἀρμονία* Σμύρνης, *Νέα Ἡμέρα* Τεργέστης, *Ἐθνικὸς Κήρυξ* Ν. Ὑόρκης, *Ἑσπερία* Λονδίνου. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, βλ. δύο μικρὰ προλογικὰ σημειώματα σὲ δημοσιεύματά του στὸ *Πανελλήμιον καὶ Μικρασιατικὸν Ἡμερολόγιον* τοῦ ἔτους 1926, *Ἔτος Α'*, Ἀθήναι, σ. 65, 125. Παύλου Φλώρου, «Ἡ Μικρὰ Ἀσία στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία μετὰ τὸ 1922», *Μικρασιατικὴ Ἑστία*, 1 (1946), σ. 81. Μιχαὴλ Α. Ροδᾶ, *Ἡ Ἑλλάδα στὴ Μικρὰν Ἀσία*. . ., Ἀθήναι 1950, σ. 42, 92-95, 353. Χρ. Σωκρ. Σολομωνίδη, *Ὕμνος καὶ θρήνος τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1956, σ. 253, 275-77, 300. Τοῦ ἴδιου, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη (1821-1922)*, Ἀθήνα 1959, σ. 210, 320, 325, 330-1, 336. Νίκου Ε. Μηλιώρη, «Ἡ πνευματικὴ εἰσφορά τῶν Μικρασιατῶν», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 11 (1964), σ. 114. Τίτλους δημοσιευμάτων του, βλ. καὶ Παύλου Χατζημιωύση, *Βιβλιογραφία 1919-1978, Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία - ἦτα - προσφυγιά*. . ., Ἑρμής, Ἀθήνα 1981 (λήμμα Μισαηλίδης).

2. Τὸ φωτογραφικὸ ὕλικό ἔχει ταξινομηθεῖ κατὰ περιφέρειες.

3. Σὲ ὀκτὼ δεμένους τόμους: 1) Ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴν ἐκστρατεία, Κοτύαιον - Δορύλαιον - Σαγγάριος (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1921). 2) Οἱ διωγμοὶ τῆς Βιθυνίας 1920. 3) «Ἀμελὲ Ταμπουροῦ» (Ἐργατικὰ Τάγματα) 1914-1918. 4) Κοβαλίτσα - Ἀβγίν (Οἱ ἐπιχειρήσεις Μαρτίου 1921). 5) Κατοχὴ Σμύρνης, Ἐκθέσεις ἀρχηγοῦ Κατοχῆς Ν. Ζαφειρίου - Διασυμμαχικῆς ἐπιτροπῆς - Ἀλ. Μαζαράκη. 6) Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία Α 1919-1920. 7) Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία Β 1921-1922. 8) Μετὰ τὴν καταστροφή Γ 1922. Οἱ τόμοι 1-4 εἶναι δακτυλογραφημένοι καὶ φέρουν στὴ στάχωση τὸ γενικὸν τίτλον: Ἀνέκδοτα ἔργα Κώστα Μισαηλίδη. Ὁ τόμος 5, ἐπίσης δακτυλογραφημένος, φέρει στὴ στάχωση τὸν τίτλον: Ἀρχεῖον Κώστα Μισαηλίδη Ι, καὶ οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς (6, 7, 8), ποὺ ἔχουν σχηματισθεῖ ἀπὸ ἐπικολληθεῖς ἀποκομμάτων ἐφημερίδων, τὸν ἀντίστοιχον τίτλον: Δημοσιεύματα Κ. Μισαηλίδη.

4. Ἀνάμεσα σ' αὐτέξ καὶ ἐπιστολές Ν. Πλαστήρα.

ποκρίσεις, προσωπικές σημειώσεις κλπ. "Ένα τετράδιο με τόν τίτλο «Κ. Μισαηλίδη, Διαλέξεις Πόλη 1921-22» αναφέρεται στο σάλο που προκάλεσαν στους δημοσιογραφικούς ιδίως κύκλους τῆς Πόλης—ἐκφραστὲς τῆς κοινῆς γνώμης—δύο διαλέξεις τοῦ Κ. Μισαηλίδη στὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ) με θέμα τις ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸ μικρασιατικὸ μέτωπο. Τὸ δερματόδετο τετράδιο, διαστάσεων 26,2 × 20,5 ἑκατ., περιλαμβάνει κατὰ νεότερη ἀρίθμηση 116 σελίδες, ἀπὸ τις ὁποῖες λευκὲς εἶναι οἱ σελίδες 1-4, 14, 48, 49, 93, 107-116, οἱ δὲ λοιπὲς εἶναι δακτυλογραφημένες ἢ φέρουν ἐπικολλήσεις φωτογραφιῶν ἢ ἀποκόμματα ἀπὸ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ ἐπιστολὲς καὶ λοιπὰ λυτὰ ἔγγραφα εἶναι ἐπικολλημένα (με ἐξαιρέση δύο ἔγγραφα μεταξύ σ. 80-81 καὶ 82-83). Τὸ τετράδιο ἔχει ἡμερολογιακὴ, κατὰ κανόνα, κατάταξη καὶ καλύπτει τὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ 23.12.1921 ἕως 6.4.1922. Πέρα ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ἀξία ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει γιὰ τὴν ἀποκάλυψη πολλῶν ἄγνωστων πτυχῶν τῆς ζωῆς τοῦ μικρασιάτη δημοσιογράφου, φέρνει στὸ φῶς ἄγνωστες ἐπίσης πτυχὲς τῆς ζωῆς τοῦ ΕΦΣΚ, στὴν τελευταία, σύγχρονη μετὰ τὰ γεγονότα τῆς μικρασιατικῆς τραγωδίας, περίοδο τῆς λειτουργίας του. Οἱ μαρτυρίες ποὺ διασώζει ὁ Κ. Μισαηλίδης ἔχουν πρόσθετη ἀξία γιατί ὁ ἀπόηχος τους σώθηκε μόνο στὸν Κωνσταντινουπολίτικο Τύπο τῆς ἐποχῆς, ἀπρόσιτο καὶ δυσεῦροτο σήμερ<sup>5</sup>. Στὰ τελευταία πρακτικὰ τοῦ ΕΦΣΚ δὲν ἀναφέρεται τίποτα σχετικὸ<sup>6</sup>.

Μὲ βάση τις μαρτυρίες καὶ τὴ χρονικὴ τους διάταξη, ὅπως παρέχονται στὸ ἡμερολόγιο, θὰ γίνῃ διεξοδικὴ πρῶτα ἐκθεση τῶν γεγονότων καὶ τοῦ ἀντικτυποῦ τους στὸν Τύπο τῆς ἐποχῆς. Τὰ γεγονότα αὐτὰ, εἰδικῆς βέβαια ὕφης, ἐκφράζουν, ὅμως, ἀδρὰ μορφὲς καὶ φάσεις ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Πόλης στὸ διάστημα τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, συγκεκριμένα στὴν περίοδο μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βενιζέλου. Σ' ἓνα δεῦτερο τμήμα περιγράφονται καὶ διασαφηνίζονται χαρακτηριστικὰ δεδομένα ποὺ κρίνονται ἀπαραίτητα γιὰ νὰ αἰτιολογήσουν καὶ ἐρμηνεύσουν τὰ ἱστορούμενα περιστατικά.

Στις 26 Δεκεμβρίου 1921, ὁ ΕΦΣΚ εἶχε προγραμματίσει διάλεξη τοῦ γενικοῦ γραμματέα του, Ὁδ. Ἀνδρεάδη, με θέμα: «Ἡ ἐξέλιξις τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συμπληρω-

5. Παρὰ τις προσπάθειές μου, ἐλάχιστα μόνο ἀπὸ τὰ καταχωριζόμενα ἀποσπάσματα ἢ ἐπικολλημένα στὸ τετράδιο ἀποκόμματα ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς Πόλης μπόρεσα νὰ ταυτίσω. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ὅταν πρόκειται γι' αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα ἢ ἀποκόμματα, παραπέμπω στις ἀντίστοιχες σελίδες τοῦ ἡμερολογίου, προτάσσοντας τὴν ἑνδειξὴ Κ.Μ. καὶ χρησιμοποιοῦντας, πλὴν ἐλαχίστων περιπτώσεων (ὅπου ἔγινε ἡ ταύτιση), αὐτοῦσια τὰ βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὸν Κ. Μισαηλίδη.

6. Λογοδοσία Μηνῶ Ἀθηναιοπόλου προέδρου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου 1918-1922, Ἀθῆναι 1972.

σεως εκατονταετηρίδος από τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ πρώτης Ἐθνικῆς Συνελεύσεως»<sup>7</sup>. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἡμέρα καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο βῆμα θὰ μιλοῦσε καὶ ὁ Κ. Μισαηλίδης μὲ θέμα «Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ μέτωπο»<sup>8</sup>. Τῇ διάλεξί τοῦ Μισαηλίδη εἶχε διοργανώσει ὁ «Σύνδεσμος τῶν Ἑλληνίδων Κωνσταντινουπόλεως». Ὁ σύλλογος αὐτὸς συστήθηκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1921 μὲ σκοπὸ τὴν συμπάραστασιν στὸ μαχόμενον στρατό. Ἰδρύσκει τὴν Σμύρνην τὸν «Κυανοῦν Σταυρὸν» καὶ διοργανώσκει ἀποστολὰς εἰς τὴν Προύσαν καὶ εἰς τὸν Σαγγάριον, εἰς ὅποιας ἔλαβαν μέρος κυρίως γυναικὲς νὰ μοιράσων διάφορα εἶδη στὸ στρατό, καθὼς καὶ οἱ καλύτεροι γιανοὶ τῆς Πόλεως. Ἡ Ἀλεξάνδρα Κέντρον, ψυχὴ τοῦ συλλόγου, μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, μαζὶ μὲ τὸν πατέρα της, γνωστὸ δημοτικιστὴ γλωσσολόγος τῆς Πόλεως γιαντὸ Φώτῃ Φωτιάδῃ, συμμετεῖχαν εἰς ἀποστολὰς αὐτὰς. Ἡ Ἄλ. Κέντρον ἔδωκε τὴν ἰδέαν εἰς τὸν Κ. Μισαηλίδην νὰ παρουσιάσει, ὡς προσκεκλημένον ὁμιλητὴ τοῦ Συνδέσμου, τίς νίκαις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ ΕΦΣΚ<sup>9</sup>.

Ὅπως εἶχε προγραμματισθεῖ, προηγήθηκε ἡ διάλεξις τοῦ γενικοῦ γραμματέα τοῦ ΕΦΣΚ Ὀδ. Ἀνδρεάδῃ. Ὁ ἀγορητὴς μίλησε γιὰ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ μπροστὰ εἰς ἐκπροσώπους τῶν ἀρχῶν, χωρὶς νὰ ἀναφερθεῖ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Αὐτὸ ὄχι μόνον δὲν ἔμεινε ἀπαράτητον ἀπὸ τὸ πολυπληθέστατον ἀκροατήριον, ποὺ εἶχε συρρεῦσαι γιὰ νὰ ἀκούσει καὶ τὸν Κ. Μισαηλίδην, ἀλλὰ προκάλεσε θύελλα διαμαρτυριῶν ὅταν ὁ ρήτορας κατέβηκε ἀπὸ τὸ βῆμα<sup>10</sup>. Πρῶτος ὁ Β. Ἀριστόβουλος ἔλαβε τὸ λόγον: «Εἶναι ἔγκλημα καὶ βεβήλωσις. . . αὐτὸ τὸ ὅποιον ἐγένετο ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου. Ὁ κατ' ἐξοχὴν συντελεστὴς τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας ὑπῆρξεν ὁ Βενιζέλος»<sup>11</sup>. Ἀκολούθησαν παρατεταμέναι ἀποδοκιμασίαι γιὰ τὸν ρήτορα καὶ ἐπευφημίαι γιὰ τὸν «ἐλευθερωτὴ τῆς Φυλῆς». Ὁ πρόεδρος τοῦ ΕΦΣΚ, Μηνᾶς Αὔθεντόπουλος, ἀναγκάσθηκε νὰ ἀπαντήσῃ καὶ νὰ κατευνάσῃ τὴν ἀγανάκτητον τοῦ πλήθους μὲ τὰ λόγια αὐτά: «Αὐτὴ αὕτη, κύριοι. . . ἡ ἔντονος διαμαρτυρία σας διὰ τὴν παράλειψιν, οὐχὶ σκόπιμον, πιστεύω, τοῦ ὀνόματος ἐκείνου τοῦ ἀνδρός, ὁ ὅποιος ἐκπροσωπῶν ἢ μᾶλλον ἐνσαρκῶν εἰς τὰς ἡμέρας μας τὴν Μεγάλῃν Ἰδέαν ἐφύττεσε μὲ τὴν

7. Γιὰ τὸν πλήρη αὐτὸν τίτλον τῆς διαλέξεως βλ. *Λογοδοσίαι*, β.π., σ. 82. Ὁ Ὀδ. Ἀνδρεάδης ὑπῆρξε καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας, δημοσιογράφος (ἔγραφε ἰδίως εἰς τὴν ἐφ. *Νεολόγος*), πρόεδρος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ ΕΦΣΚ καὶ διοικητικὸν μέλος διαφόρων συλλόγων τῆς Πόλεως, βλ. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Διδακτικὸς Σύνδεσμος. Ἐκθεσίς. . . μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1907. . ., Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1908, σ. 10 κ.ε. Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδοῦλου, *Τὰ Ταταῖα, ἡτοῖ ἱστορία τῶν Ταταῶν*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1913, σ. 241-3. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, *Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ 1800-1863-1913*, Ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 450-1.

8. *Κ.Μ.*, σ. 15-6 ἐφ. *Πρόσδος*, 23 καὶ 25.12.1921, *Πρωτὰ*, 24.12.1921.

9. *Κ.Μ.*, σ. 5-6, 11.

10. *Κ.Μ.*, σ. 16-7, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

11. *Κ.Μ.*, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

χειρά του εις τὴν ψυχὴν ὅλων μας ἀδιδον ἐγνώμοσύνην ὡς πραγματοποιήσαι τὰς προαιωνίους ἐλπίδας μας, ἦτοι τὴν Μεγάλην Ἰδέαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, αὐτὴ ἢ δικαία διαμαρτυρία σας ἀποτελεῖ ἤδη τὴν ἐξαγνιστήριον θυσίαν διὰ τὴν γενομένην παράλειψιν τοῦ ὀνόματός του ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ χώρῳ τὸν ὁποῖον κοσμεῖ ἢ εἰκὼν τοῦ ἰσοβίου ἐπιτίμον προέδρον τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλ. Συλλόγου.

Ἐπὶ τούτοις, νομίζω κύριοι, ὅτι εἴμεθα ἐν πλήρει τάξει εὐλογοῦντες μεγαλοφώνως τὸ ὄνομα τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ ἀνακράζοντες ὀλοφύχως πάντες: Ζήτω ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος»<sup>12</sup>. Ἄλλὰ καὶ ὁ Ἄνδρεάδης προσπάθησε νὰ δώσει ἐξηγήσεις: τὸ ἐπεισόδιο θεωρήθηκε ὅτι ἔληξε μὲ τὴ διαβεβαίωση τοῦ δημοσιογράφου Παναοῦ Κεσίσογλου ὅτι στὸ μέλλον θὰ μιλοῦσε αὐτὸς γιὰ τὴν ἐκπροσώπηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀπὸ τὸν Βενιζέλο<sup>13</sup>.

Ἐντελῶς διαφορετικὴ ἔκβαση ἔλαβε ἡ διάλεξις ποὺ ἀκολούθησε ἀμέσως. Ὁ ὀμιλητὴς κατασυγκίνησε τὸ κατὰμεστο ἀκροατήριό του ποὺ τὸν ὑποχρέωσε νὰ ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ συνεχίσει τὶς ὀμιλίες του<sup>14</sup>. Ἀπὸ τὴν ἐπομένη ὁ Τύπος ἔδωσε τὴ συνέχεια: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στηλίτευση τῆς θέσεως ποὺ ἔλαβε ὁ Ἄνδρεάδης στὸ θέμα Μεγάλῃ Ἰδέα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐγκωμιαστικὰ σχόλια γιὰ τὴν ὀμίλια τοῦ Κ. Μισαηλίδη.

Ἡ ἐφημερίδα *Πρόσδος* τοῦ Κ. Σπανοῦδῃ πρωτοστάτησε στὸ δημοσιογραφικὸ σάλο. Ὁ σχολιαστὴς τῆς ἔγγραφῃ χαρακτηριστικὰ: «Τὸ ἔργον τοῦ Βενιζέλου διὰ τὴν Μεγάλην Ἰδέαν βροντοφωνοῦν οἱ πέτραι τοῦ δρόμου καὶ ὁ κ. Ἄνδρεάδης τὸ παρσιώπησε διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ μωρὰν ἀδυναμίαν του πρὸς τοὺς φέροντας τίτλους καὶ ἀξιώματα. Ἐχάθη ἐμπρὸς του τὸ ἐκτυφλωτικὸν ὄραμα τῆς Ἐθνικῆς μεγαλοφυΐας καὶ ὁ μικρὸς του νοῦς ἐθαμβώθη ἀπὸ τὸ πυρολάμπον φῶς τῶν τιτλούχων. Ὡ τῆς μωρίας καὶ τῆς κουφότητος!»<sup>15</sup>. Ὁ μητροπολίτης Νικαίας Βασίλειος (Γεωργιάδης), μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἀπέστειλε ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἄνδρεάδην, στὴν ὁποία τὸν κατηγοροῦσε δριμύτατα ὅτι παραχάραξε τὴν «ἐθνικὴν ἀλήθειαν», τοῦ καταλόγιζε «ἐθνικὸν σολοικισμὸν καὶ βαρβαρισμὸν», τὴν δὲ πράξιν του ἀποκαλοῦσε «εἰσαίσχυντον»<sup>16</sup>.

12. *Κ.Μ.*, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921. Γιὰ τὸν καθηγητὴ Μ. Αἰθεντόπουλο, βλ. *Δελτίον Μεγαλοσχολιῶν*, Ἰανουάριος 1940, σ. 38-9 [βιογραφικὸ καὶ ἐργογραφικὸ σημείωμα], σ. 39-44 [νεκρολογία ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Λαοδικεῖας Δωρόθεο]. *Τεκτονικὴ ἑορτὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει στοῦς «Ἀρμονία» ἐπὶ τῇ τεσσαρακονταετίᾳ τῆς διδασκαλίας τοῦ καθηγητοῦ Μηνῆ Αἰθεντοπούλου* (Παράρτημα τοῦ μηνιαίου περιοδικοῦ *Πυθαγόρας*, Ἰούλιος 1930), Ἀθήναι. Τμῆμα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Μ. Αἰθεντόπουλου ἔχει κατατεθεῖ στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

13. *Κ.Μ.*, σ. 18 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921. Γιὰ τὸ δημοσιογράφου Π. Κεσίσογλου, βλ. Χαρίτ. Μισαηλίδη, «Τὸ ἱστορικὸ Φανάρι», *Ἀρχεῖον τοῦ ἑρατικοῦ Θεατρογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θεσφαροῦ*, 31 (1965), σ. 347.

14. *Κ.Μ.*, σ. 17.

15. *Κ.Μ.*, σ. 21 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

16. *Κ.Μ.*, σ. 19 ἐφ. *Πρόσδος*, 28.12.1921.

Παράλληλα, πολλές εφημερίδες τῆς Πόλης δημοσίευσαν πολύστυλα αποστάσματα ἀπὸ τῆς διάλεξί τοῦ Μισαηλίδη<sup>17</sup>, ἡ ὁποία χαρακτηρίσθηκε «τραγούδι» καὶ «ἄσμος πρὸς τὸν ἀθάνατον στρατὸν μας»<sup>18</sup>.

Ἡ «Σύνδεσμος τῶν Ἑλληνίδων Κωνσταντινουπόλεως» διοργάνωσε γιὰ τὶς 2 Ἰανουαρίου 1922 καὶ δευτέρα διάλεξί τοῦ Κ. Μισαηλίδη, προτοῦ αὐτὸς ἀναχωρήσει γιὰ τὸ μέτωπο, πάλι στὴν αἴθουσα τοῦ ΕΦΣΚ, καὶ μὲ θέμα «Ἡ ἐποποιία τῶν μαχῶν τοῦ Σαγγαρίου»<sup>19</sup>. Τὴν ὀρισμένη ἕμως ἡμέρα, λίγα λεπτά πρὶν ἀρχίσει τὴν ὁμιλία του, εἰδοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Μητῶ Ἀθηντόπουλο ὅτι ὁ ΕΦΣΚ γιὰ τελευταία φορὰ τοῦ παραχωροῦσε τὸ βῆμα του. Ὁ ὁμιλητὴς ἐκείνῃ τῇ στιγμῇ δὲν εἶπε τίποτα, ἀλλὰ ὅταν τέλειωσε καὶ στὴν ἐπιμονὴ τοῦ κοινοῦ νὰ ἐπανεέλθῃ μὲ νέα του διάλεξί γιὰ τὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία, δήλωσε ὅτι τοῦτο τοῦ εἶχε ρητὰ ἀπαγορευθεῖ ἀπὸ τὸν πρόεδρο<sup>20</sup>. Προσπαθώντας νὰ ἐρμηνεύσει αὐτὸ πρὸς τὸν ὄψῃ νὰ ἀναγγεῖλει, στὸ εὐσυγκίνητο σὲ παρόμοιες περιπτώσεις κοινὸ, τὴν ἀπαγόρευση τοῦ Συλλόγου, παραγωνρίζοντας τὶς συνέπειες, γράφει στὸ ἡμερολόγιό του: «Δὲν ξέρω σὲ ποιά ψυχολογικὴ στιγμῇ βρέθηκα καὶ τί μὲ ὤθησε. Πέρασαν ἀπὸ τὸν νοῦ μου ὁ μαχόμενος στρατός, τὸ ἔθνος πρὸς ἀγωνίζεσθαι τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα, εἶδα τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ ἀκρατηρίου μου, τὰ δάκρυά του, τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιστρατευθοῦν ὅλα, τὰ πάντα γιὰ τὸν μεγάλον ἀγῶνα, καὶ δὲ θυμᾶμαι τί ἄλλο. Καὶ ἀπαντῶ: Διότι ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος μοῦ ἀρνεῖται εἰς τὸ ἐξῆς τὸ βῆμα του»<sup>21</sup>. Ἡ δὴλωσις πάντως αὐτῇ προκάλεσε τὴ γενικὴ κατακραυγὴ. Οἱ παριστάμενοι ἀποδοκίμασαν τὸ προεδρεῖο καὶ ζήτησαν νὰ μάθουν τὴν ἀληθινὴ αἰτία τῆς ἀπαγόρευσης. Ἡ πρόεδρος τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων» Σ. Κ. Σπανοῦδῃ προσπάθησε, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα, νὰ κατευνάσει τὴν κοινὴ γνώμη, τονίζοντας ὅτι δὲν «πταίει ποσῶς ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Ἀθηντόπουλος, ὁ ἀγνότατος αὐτὸς πατριώτης καὶ ἰδεολόγος. . . ἀλλὰ πταίει ὁ ἀέρας αὐτὸς πρὸς φρεσῆ μέσα εἰς τὸν Σύλλογον, ἕνας ἀέρας μεσαιωνισμοῦ». Ἀπέδωσε τὴν ἀπαγόρευση στὴ δημοτικὴ γλῶσσα πρὸς χρησιμοποίησιν ὁ ρήτορας, «γλῶσσα πρὸς μιλοῦν τὰ παλληκάρια μας ὅταν πηγαίνουν νὰ σκοτωθοῦν»<sup>22</sup>. Ἡ εφημερίδα *Πρόσδος* παραδέχθηκε ὅτι ὁ Μισαηλίδης προέβη σὲ ἀστοχὴ ἐνέργεια, ὅτι δὲν ἔπρεπε μὲ κανέναν τρόπο νὰ ἀνακοινῶσει τὴν ἀπαγόρευση στὸ ἀκρατήριον, ἀλλὰ νὰ ἀπαιτηθεῖ ἐξηγήσεις ἀπὸ τὸ προεδρεῖο ἢ νὰ ζητήσει τὴ δικαίωσίν του ἀπὸ τὸν Τύπο<sup>23</sup>.

17. *Κ.Μ.*, σ. 23 στίς ἐφ. τῆς Πόλης *Πρωΐα*, 29.12.1921, *Πρόσδος*, 29.12.1921, *Πατρίς*, 29.12.1921, *Ταχυδρόμος*, 30.12.1921 καὶ *Χρόνος*, 31.12.1921.

18. *Κ.Μ.*, σ. 20 ἐφ. *Κῆρυξ*, 21.12.1921.

19. *Κ.Μ.*, σ. 24 ἐφ. *Πρόσδος* καὶ ἄλλες εφημερίδες τῆς 31.12.1921.

20. *Κ.Μ.*, σ. 26-7.

21. *Κ.Μ.*, σ. 27. Πρβλ. καὶ *Κ.Μ.*, σ. 28 ἐφ. *Πρωΐα*, 4.1.1922 καὶ *Χρόνος*, 3.1.1922.

22. *Κ.Μ.*, σ. 29 ἐφ. *Πρόσδος*, 4.1.1922.

23. *Κ.Μ.*, σ. 30-1 ἐφ. *Πρόσδος*, 4.1.1922.

Ὁ ΕΦΣΚ, στὴν ἐπιθυμία του νὰ ἀναγάγει τὸ ζήτημα σὲ θέμα γενικῆς λειτουργίας του, κοινοποίησε ὅτι, σύμφωνα μὲ ἄρθρο τοῦ Κανονισμοῦ του, παραχωρεῖ τὴν αἴθουσά του στοὺς φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους καὶ στὰ ἔθνη καθεδρῶματα ὕστερα ἀπὸ γραπτὴ αἴτηση· «αἱ δὲ δημόσια διαλέξεις. . . εἶναι ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ Συλλόγου καὶ τῶν μελῶν αὐτοῦ»<sup>24</sup>. Ἡ ἐξήγηση αὐτὴ θεωρήθηκε γριφώδης ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Πρωτὰ*<sup>25</sup>. Ὁ συντηρητικὸς Νεολόγος ἐκφράσθηκε μὲ ὑπαινιγμούς, ἰδιαιτέρως μειωτικούς γιὰ τὸν Κ. Μισαηλίδη: «Τὸ βῆμα τοῦ γεραροῦ σωματείου ἦτο ἀνέκαθεν τὸ βῆμα τῆς μετροεπείας καὶ τῆς νηφαλιότητος, νηφαλιότητος σκέψεως καὶ κρίσεως. Ἄφ' ὅτου ὅμως τὸ προεδρεῖον ἐνδίδον εἰς ἐπιρρείας ἢ ἐπιτροπὰς τῆς ταραχώδους ἐθνικῆς περιόδου ἢ διανύομεν ἤρξατο νὰ ἐπιτρέπη τὸ βῆμα τοῦτο ἀβασανίστως εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα, ἐπόμενον ἦτο ν' ἀναρριχηθῆ ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἡ ἀγραμματοσύνη καὶ ἡ λογοκοπία καὶ ἡ δημαγωγία»<sup>26</sup>. Στὴν ἀπάντησή του στοὺς πικροὺς αὐτοὺς ὑπαινιγμούς, ὁ Μισαηλίδης ἀνέφερε ὅτι εἶχε ἐπανειλημμένες προτάσεις ἀπὸ τὸ συντηρητικὸ αὐτὸ φύλλο γιὰ νὰ γράψῃ ὡς πολεμικὸς ἀνταποκριτής, τὶς ὁποῖες ὅμως δὲν ἀποδέχτηκε<sup>27</sup>. Τὸ ἐπεισόδιο συζητήθηκε σὲ «θυελλώδη συνεδρίαν» τοῦ Συλλόγου, ἢ ὅποια διακόπηκε καὶ δὲν κατέληξε σὲ ἄρση τῶν παρεξηγήσεων<sup>28</sup>, παρὰ τὴν προσπάθεια ἐξομάλυνσης ποὺ κατέβαλαν οἱ πρόεδροι τῶν δύο σωματείων, τοῦ ΕΦΣΚ καὶ τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων»<sup>29</sup>. Ἡ συνεδρία αὐτὴ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ σχολιασθεῖ καὶ νὰ ἐρμηνευθεῖ κατὰ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τὸν Τύπο ἢ στάση τοῦ Συλλόγου. Ἄλλοι τὸν κατηγοροῦσαν γιὰ ἰδεολογικὴ καὶ γλωσσικὴ ἀκαμψία· τὸν μέμφονταν ὅτι σὲ κρίσιμες στιγμὲς τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου ἔμενε προσκολλημένος στὰ ψυχρὰ ἄρθρα τοῦ Κανονισμοῦ καὶ ἀρνιόταν τὸ βῆμα σὲ ρήτορες ποὺ θὰ ἐμψύχωναν καὶ θὰ ἐνθουσίαζαν: «Κανονισμοί. Διατάξεις. Γράμμα νόμων. Πότε; Ὅταν Ἔθνος καὶ Ἐκκλησία στρατεύονται. Ὅταν ὅλα πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ τεθοῦν κατὰ μέρος διὰ νὰ προηγηθῆ ὁ ἐθνικὸς ἀγὼν καὶ πᾶσα δι' αὐτὸν συνδρομή. Ὅταν πρὸ παντὸς πρέπει νὰ κοιμᾶται κάθε διάταξις τυπικὴ καὶ νὰ ἀγρυπνᾷ μόνον ὁ ἐνθουσιασμός καὶ τὸ αἶσθημα. Διότι αὐτὰ χρειάζονται διὰ τὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς πατρίδος καὶ τίποτε ἄλλο. Ἐχετε καιρὸν νὰ ἐφαρμόσετε τοὺς τύπους. Ἄλλὰ τώρα ἀνοίξατε διὰπλάτα ὅλα, καὶ τὰ κτήρια τῶν ὁποίων προῖστασθε καὶ τὰ βήματα τῶν ὁποίων ἐφορεῖσθε, διὰ νὰ τοιωθῆ ἡ φωνὴ τοῦ Ἔθνους, διὰ

24. *Κ.Μ.*, σ. 32 ἐφ. Χρόνος, 4.1.1922. Πρβλ. *Κανονισμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου*. . ., Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1920, σ. 30-1 [ἄρθρο 144].

25. *Κ.Μ.*, σ. 33 ἐφ. *Πρωτὰ*, 5.1.1922.

26. *Κ.Μ.*, σ. 33 ἐφ. *Νεολόγος*, 4.1.1922.

27. *Κ.Μ.*, σ. 35 ἐφ. *Πρωτὰ*, 9.1.1922.

28. *Κ.Μ.*, σ. 36-7 ἐφ. *Πρόσδος*, 8.1.1922. *Κ.Μ.*, σ. 38-9 ἐφ. *Πρωτὰ*, 8.1.1922.

29. *Κ.Μ.*, σ. 40-1 ἐφ. Χρόνος, 8.1.1922, ἐφ. *Πρόσδος*, 8.1.1922, ἐφ. *Ταχυδρόμος*, 8.1.1922.

νά στηθούν ἐργαστήρια λουτροῦ παλιγενεσίας καὶ ἐθνικῶν θριάμβων»<sup>30</sup>.

Ὁ Νεολόγος δικαίωκε τὸ Σύλλογο, παραδεχόμενος ὅτι ἦταν θέμα Κανονισμοῦ καὶ μεμφόμενος ὅσους στὴ συνεδρία θέλησαν νὰ ἀποδοκιμάσουν τὸ προεδρεῖο: «Ὅτω κατὰ τὴν τελευταίαν γενικὴν τακτικὴν συνεδρίαν. . . ἐκμεταλευθέντες τὸν θόρυβον ἄλλοι καὶ ἱππῶται καὶ πρόμαχοι ἀναδειχθέντες προσήλθον μάλιστα ἐκεῖνοι, οἵτινες πρόσκεινται τοῖς μαλλιαροῖς καὶ φωνασκούντες ἐξήτουν, ἵνα προκαλέσωσι τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ προεδρείου. . .». Τὸ ἴδιο φύλλο θεώρησε ὑβρὴ γιὰ τὴν ἐξητάχρονη δραστηριότητα τοῦ Συλλόγου τὶς ἀντιδράσεις, γενικά, ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ἀπαγορευτικῆς διαταγῆς γιὰ τὴ συνέχιση τῶν διαλέξεων τοῦ Κ. Μισαηλίδη<sup>31</sup>. Κατὰ τὴν ἐφημερίδα *Πρόσδος*, πολλοὶ χαρακτήρισαν τὴν ἐνέργειαν αὐτὴ ὡς ἐπεισόδιον μεταξὺ ΕΦΣΚ καὶ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων», ἀποψῆ ὅμως ὄχι ἀποδεκτὴ: «Πρόκειται περὶ πράγματος πολὺ σοβαροῦτερον παρὰ περὶ ἐνὸς ἐπεισοδίου. . . Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μᾶς ἐξήγειρε δὲν εἶναι ἓνα ἐπεισόδιον. Εἶναι ἡ ἀπαγορευσις διαλέξεων, αἱ ὁποῖαι ἐξύμουν τὸ ἔργον τοῦ στρατοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐνίσχουν τὸν λαὸν εἰς τὴν πίστιν του πρὸς αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ ἐθνικὸν του μέλλον»<sup>32</sup>.

Τὸ σατιρικὸ περιοδικὸ *Ἄνω-Κάτω* τοῦ Χρ. Δελῆ δημοσίευσε μίαν ἐντυπωσιακὴν γελοιογραφίαν: δύο ἀρχαῖοι Ἕλληνες στέκονται ὁ ἓνας ἀντίκρου στὸν ἄλλο. Τὰ κράνη, οἱ ἀσπίδες καὶ τὰ δόρατά τους φέρουν ἀντίστοιχα τὶς ἐπιγραφὰς («Νεολόγος», «Ἀπαρέμφατα», «Δυϊκὸς ἀριθμὸς»). Στὸ πάνω μέρος ἡ ἐπιγραφή: «Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» καὶ στὸ κάτω ἡ λεζάντα: «Ὁ μεσαιωνισμὸς στὰ ὄπλα. Οἱ γλωσσικοὶ μπεχτσῆδες τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου»<sup>33</sup>. Τὸ ἴδιο περιοδικὸ παρώδησε ὑποθετικὸ ἀπόσπασμα διαλέξεως γιὰ τὴ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία. Τὸ παραθέτομε αὐτούσιο:

#### «ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΔΙΑΛΕΞΙΣ

Στὴ γλώσσα ποὺ τὴν θέλει τὸ προεδρεῖον τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου.

Τοῦ ἐκ τοῦ μετώπου ἄρτι ἐπανακάμψαντος πολεμικοῦ ἀνταποκριτοῦ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου κ. Ἰσορίστου Δυϊκοῦ.

Ἐκ Δουρυαίου ὁ στρατὸς ἐξελαύνει σταθμοὺς τρεῖς καὶ παρασάγγας εἴκοσι ἐπὶ τὸν Σαγγάριον ποταμόν, ὄντα τὸ εὖρος πλέθρον. Ἐντεῦθεν ἐξελαύνει παρασάγγας πεντεκαίδεκα ἐπὶ Πολατλίον, πολίχνην οἰκουμένην. Ἐνταῦθα ἔμεινε ἡμέρας πέντε. Ἀμφιλεξάντων δέ τι ἐνταῦθα

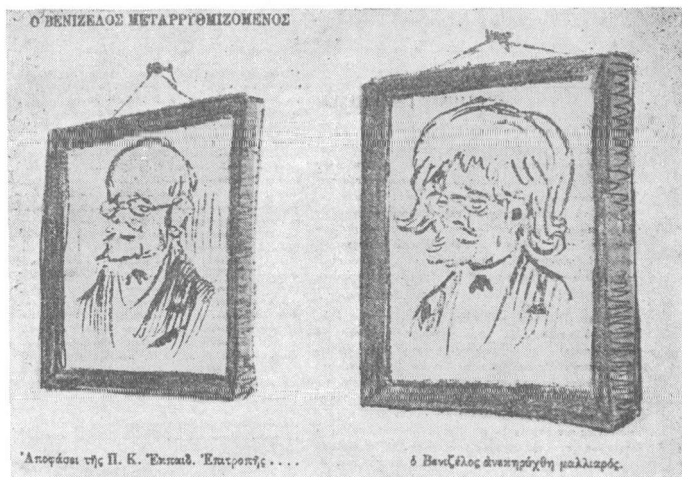
30. *Κ.Μ.*, σ. 43-4 ἐφ. *Πρόσδος*, 8.1.1922.

31. *Κ.Μ.*, σ. 45-6 ἐφ. *Νεολόγος*, 8.1.1922.

32. *Κ.Μ.*, σ. 53 ἐφ. *Πρόσδος*, 9.1.1922.

33. *Κ.Μ.*, σ. 51 περ. *Ἄνω-Κάτω* [1922]. Μπεχτσῆδες: ἀπὸ τὰ τούρκεα, κατὰ λέξιν νυκτοφύλακες, φρουροί, πρβλ. Βασιλείου Γ. Βετσόπουλου, «Ἡ Πόλις μας (ἄπὸς ἦτο. . .)», *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λογογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ*, 33 (1967), σ. 221-2.





Ἐφ. Ἐμπρός (Πόλης) 18 Ἰανουαρ. 1920, ἀρ. 75, σ. 5.



Περ. Ἄνω Κάτω (Πόλης) 1922. (Βλ. Κ.Μ., σ. 51).

τοῦ τε πρόγικτος Ἄνδρέου καὶ Προγονίδου τοῦ στρατηγοῦ (Παπούλα τοῦ χυδαῖστί καλουμένου), ἐλθὼν οὗτος πρὸς τὸ στράτευμα, ἔλεξε τάδε: Ἔστω ἄνδρες, δῆλον ὅτι πορευέσθαι ἡμᾶς δεῖ ἐπὶ Ἄγκυραν, πόλιν πλουσίαν, ὅπου ἔσομεν τὰ ἐπιτήδεια. Οὐκ ἂν οὖν θαναμάζοιμι εἰ οἱ πολέμοι, ὥσπερ οἱ δεῖλοι κόνες, φεύγουσιν. Εἰ μὲν οὖν ἄλλο τις βέλτιον δοῖ, ἄλλως ἐχέτω. Ὅτω δὲ δοκεῖ ταῦτα ἀνατεινάτω τὴν χεῖρα.

Μετὰ ταῦτα ἀριστήσαντες οἱ ἄνδρες. . . ἄρπαξαν τὰ μάνλιχερ, πεθαμένοι στὰ γέλοια γιὰ τὶς ἐλληνικοῦρες ποὺ δὲν κατάλαβαν»<sup>34</sup>.

Ἡ προσωπικὴ ἐρμηνεία ποὺ ἔδωσε ὁ Μισαηλίδης στὴν ἄρνηση τοῦ Συλλόγου γιὰ τὴ συνέχιση τῶν διαλέξεων του ἦταν ἡ ἀντιζηλία ποὺ κίνησαν αὐτὲς καὶ τὸ πολυπληθέςτατο ἀκροατήριό τους, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς διαλέξεις τακτικῶν ρητόρων τοῦ ΕΦΣΚ, οἱ ὁποῖοι μιλοῦσαν μπροστὰ σὲ κενὰ καθίσματα. Γιὰ τὴν ἀντίδραση τῶν «περὶ τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον» γράφει ὁ ἴδιος: «Οἱ κοσμοπλημμύρες τῶν διαλέξεων μου ἐνοχλοῦσαν τὰ νεῦρα τους, ἔθιγαν τὴ φιλοτιμία τους»<sup>35</sup>. Ἔτσι, ἀπογοητευμένος, ἀποφάσισε νὰ φύγει, μὲ σκοπὸ πάλι τὴν κατεύθυνση πρὸς τὸ μέτωπο. Προηγουμένως «ὁ ἡρωϊκὸς βάρδος τῶν καλλιγνικῶν ἀγώνων τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ ἐμπνευσμένος ψάλτης αὐτοῦ, ὅπως τὸν ἀποκάλεσε ἡ Πρωῖα<sup>36</sup>, εὐχαρίστησε τὸ κοινὸ τῆς Πόλης: «Στὴν πολυκύμαντη ζωὴ μου θὰ διατηρῶ πάντα ὡς ἱερώτερη ἀνάμνηση, τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τὰ δάκρυα ποὺ ἀνέβαιναν ἀπὸ τὴν καρδιά σας στὰ μάτια τὴν ὥρα ποὺ ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ Συλλόγου ἔβρανα σὰν νικητήριον ὕμνον πρὸς τὸν σφάραγ, τὸ τραγοῦδι τοῦ στρατοῦ μας»<sup>37</sup>.

Τὸ ὅλο θέμα ἕμως παρέμεινε ἀνοικτὸ καὶ γιὰ τὸ Σύλλογο καὶ γιὰ τὴν κοινὴ γνώμη. Ὁ «Σύνδεσμος τῶν Ἑλληνίδων», ὠστόσο, δέχθηκε ὅτι μετὰ τὶς ἐξηγήσεις ποὺ δόθηκαν στὴ συνεδρία τοῦ Συλλόγου ἀπὸ τὸν πρόεδρο Μ. Αὐθεντόπουλο, θεωροῦσε τὸ «ἐπεισόδιον λήξαν»<sup>38</sup>. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ Πρόσδος, παρ' ὅλη τὴν ἀντιπολιτευτικὴ πρὸς τὸ Σύλλογο στάση της, παραδέχθηκε ὅτι προσωπικὰ ὁ πρόεδρος, «ἄξιος πάσης τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης διὰ τὸ τεράστιον ἔργον τὸ ὁποῖον διεξήγαγε», δὲν εὐθύνεται, ὅτι ὑπῆρξε θύμα τῆς καλοσύνης του καὶ τῆς ὑποχωρητικότητάς του καὶ ὅτι ἄλλοι ἦταν οἱ «δημιουργοὶ τοῦ ζητήματος»<sup>39</sup>.

Μέλη τοῦ Συλλόγου ἀξίωσαν νὰ γίνεи νέα συνεδρία, γιὰ νὰ καθορισθεῖ ἡ εὐθύνη τοῦ προεδρείου ἀπέναντι στὸ ὅλο ζήτημα<sup>40</sup>. Ἡ συνεδρία αὐτὴ, κατὰ τὴν

34. Κ.Μ., σ. 52.

35. Κ.Μ., σ. 54.

36. Κ.Μ., σ. 55 ἐφ. Πρωῖα, 9.1.1922.

37. Κ.Μ., σ. 56 ἐφ. Πρόσδος, 9.1.1922.

38. Κ.Μ., σ. 58 ἐφ. Χρόνος, 11.1.1922.

39. Κ.Μ., σ. 57 ἐφ. Πρόσδος, 11.1.1922.

40. Κ.Μ., σ. 59 ἐφ. Πρόσδος, 12.1.1922.

έφημερίδα *Χρόνος*, άποκατέστησε τὰ πράγματα και άπήλλαξε τὸ προεδρεῖο ἀπὸ τῆ μομφῆ πού τοῦ εἶχαν προσάψει οἱ ὑπερασπιζόμενοι τὸ μικρασιάτη ἀνταποκριτή<sup>41</sup>.

Κατὰ τὴν έφημερίδα *Πρόδοος*, ἡ ὑπόθεση δὲν διευθετήθηκε ἠθικὰ, γιατί ἡ μειοψηφία τῆς ὀλομέλειας καταψήφισε και έπομένως ὑπερτίμησε τὰ ἔκτροπα πού ἀκολούθησαν τὴν ὀμιλία τοῦ Μισαηλίδη<sup>42</sup>. Για τὰ έπεισόδια τῆς ὀμιλίας τοῦ Ἄνδρεάδη και γιὰ τὴν αἰτία πού τὰ προκάλεσαν δὲν τέθηκε θέμα κρίσεως: «ὠμίλησε περὶ ἔκτροπων εἰς τὴν πρότασίν του τὸ προεδρεῖον κατὰ τὴν διάλεξιν τοῦ κ. Μισαηλίδου. Καὶ δὲν ὠμίλησε διὰ τὰ πραγματικά ἔκτροπα τῆς διαλέξεως τοῦ κ. Ἄνδρεάδου. Καὶ ἀντιπαρῆλθε τοῦτο ἀβρόχοις ποσί, ἐνῶ αὐτὸ πρὸ παντὸς εἶχε τὴν ὀφειλὴν νὰ προτάξῃ. . . Τὸ προεδρεῖον νομίζει ὅτι κατήγαγε νίκη. Ἦμπορεῖ νὰ τὸ νομίζῃ. Ἄλλὰ τὸ μεταξὺ αὐτοῦ και τῆς δημοσίας γνώμης ζήτημα—διότι περὶ αὐτοῦ και μόνον πρόκειται— δὲν ἔκανονίσθη, μᾶλλον δὲ ἔχειοτέρησεν»<sup>43</sup>.

Στὸ μεταξὺ ὁ Μισαηλίδης επέστρεψε στὴ Πόλη ὅπου ἀμέσως ἔλαβε προσκλήσεις ἀπὸ ἰδιῶτες και ἐπιτροπές γιὰ νὰ συνεχίσει τίς ὀμιλίες του. Ἄποφάσισε νὰ ζητήσει ὁ ἴδιος ἀπευθείας τὴν ἄδεια τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ ἔλαβε ἔγγραφη ἀρνητικὴ ἀπάντησι: «Σὰς ἀνακοινῶμεν μετὰ λύτης εἰλικρινοῦς ὅτι τὸ προεδρεῖον δεσμευόμενον ὑπὸ τοῦ 88 ἄρθρου τοῦ Κανονισμοῦ<sup>44</sup> δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ διαλέξεις σας ἐν τῇ αἰθούσῃ του, ἀφοῦ μάλιστα και πᾶσαν ἄλλην κατ' οἰκονομίαν τοῦ οἴκειου ἄρθρου ἐρμηνεῖαν ἀποκλείει δυστυχῶς ἡ θλιβερωτάτη ἀνάμνησις τοῦ προσφάτου ἔτι ἐπεισοδίου ἐκείνου, τὸ ὀποῖον ἐπηκολούθησε τὴν τελευταίαν ἐν τῷ συλλόγῳ διάλεξίν σας, ἀπειλήσαν αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ γεραοῦ ἰδρύματος, ἐξόχως σεβαστοῦ ἀνέκαθεν εἰς ὄλον τὸν κόσμον ἡμέτερον και ξένον. Πρόσθετον δ' ἐκ προνοίας λόγον τῆς ἀρνήσεώς του ἔχει τὸ προεδρεῖον τὸν κίνδυνον νέου περὶ τὴν ἀκρόασιν ὑμῶν θορύβου ὡς και τὸν κίνδυνον τῆς ἀνακινήσεως ζητήματος. . . ὡς συνεπαγομένων ὀλέθρια κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίοδον τοῦ ἔθνικοῦ μας βίου ἀποτελέσματα»<sup>45</sup>.

Ἄπο τούς λόγους πού πρόβαλε ὁ ΕΦΣΚ στὴν ἄρνησή του, ὁ Μισαηλίδης θεώρησε, φαίνεται, βασιμότερο τὸ σχετικὸ μὲ τὸ ἀναφερόμενο ἄρθρο τοῦ καταστατικοῦ ἔτσι: ζήτησε νὰ ἔγγραφῆ μέλος τοῦ Συλλόγου μαζί μὲ δύο ἄλ-

41. *Κ.Μ.*, σ. 59 ἔφ. *Χρόνος*, 14.1.1922.

42. *Κ.Μ.*, σ. 60, 62-4 ἔφ. *Πρόδοος*, 15.1.1922.

43. *Κ.Μ.*, σ. 64 ἔφ. *Πρόδοος*, 15.1.1922, πρβλ. και σ. 65-6 ἔφ. *Πρόδοος*, 16.1.1922, σ. 3.

44. Βλ. *Κανονισμός*, ὅ.π., σ. 20 [ἄρθρο 88]: «Εἰς λογίους παρεπιδημοῦντας ἐν Κων/πόλει ἐπιτρέπεται κατ' ἀπόφασιν τοῦ προεδρεῖου και μετὰ προηγουμένην, ἐὰν δεήσει, κατάθεσιν τοῦ χειρογράφου νὰ ποιῶσι δημοσίας διαλέξεις ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου».

45. *Κ.Μ.*, σ. 77, συνημμένη ἐπιστολὴ στὸ πρωτότυπο τῆς 5 Μαρτίου 1922, μὲ τίς ὑπογραφές Μ. Αὐθεντόπουλου και Ὀδ. Ἄνδρεάδη.

λους, τὸ λόγιο γυμνασιάρχου Κώστα Στυλιανόπουλο καὶ τὸν ποιητὴ καὶ δημοσιογράφου Μικὲ Ἀνατολέα<sup>46</sup>. Καὶ οἱ τρεῖς ἔλαβαν ἀρνητικὴ ἀπάντησιν. Γιὰ τὴν ἀπόρριψιν αὐτῆ ἔγραψαν ἐπικριτικὰ σχόλια ἢ *Πρόσδος* καὶ ὁ *Χρόνος*<sup>47</sup>, ἐνῶ τὸ περιοδικὸ *Ἄνω-Κάτω* δημοσίευσε τοὺς σατιρικοὺς στίχους:

«*Ὁ Σύλλογος τοῦ Μηνᾶ*  
(ἐπὶ τῇ ἀπορρίψει τῆς ἐγγραφῆς διανοουμένων)

*Γλεντᾶ ὁ Μηνᾶς μέσ' στὸ τσιφλίμι του,*  
—στὸ Σύλλογο ἤγουν δηλαδή—  
*καὶ τραγουδᾷ καὶ κελαῖδεϊ τῇ νίκη του!*

*Τὸν εἶπαν γεραρό, τὸν λένε κι ἄλλα,*  
*κι ἔγινε αὐτὸ τὸ βῆμα καὶ ἡ σάλα*  
*μπακάλικο, μανάβικο, ταβέρνα...*  
*πίνε Μηνᾶ, Μηνᾶ μου κέρνα!*»<sup>48</sup>

Ἡ φήμη τοῦ Κ. Μισαηλίδου ὡς ὕμνητῆ τοῦ μαχόμενου στρατοῦ, εἶχε πλέον ἐδραιωθεῖ στὴν Πόλην. Ἀπὸ παντοῦ ἔφθαναν οἱ προσκλήσεις. Εἶχε ἤδη μιλήσει στὴν «Ἑλληνικὴ Λέσχῃ Χαλκηδόνος» καὶ στὸν «Ἑλληνικὸ Σύνδεσμο Ταταούλων»<sup>49</sup>. Ὁ μητροπολίτης Χαλκηδόνος Γρηγόριος (Ζερβουδάκης), μετέπειτα πατριάρχης, εἶχε παρακολοθήσει ὅλες του τὶς ὁμιλίαι καὶ εἶχε ἐκφρασθεῖ γι' αὐτὲς μὲ ἐνθουσιασμό. Ὁ πρόεδρος τῆς Λέσχης Μ. Ἀλτζιτζόγλου ἀποζητοῦσε τὴν ἐπανάληψή τους. Ἔτσι, μίλησε στὸ λαμπρὸ αὐτὸ σωματεῖο στὶς 3 καὶ στὶς 10 Μαρτίου 1922 γιὰ τὶς μάχες τοῦ Σαγγαρίου καὶ γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν Ἀλμυρὰ Ἐρημο<sup>50</sup>. Μὲ τὸ ἴδιο θέμα μίλησε, ὕστερα ἀπὸ παράκλησιν τῆς ἐφοροεπιτροπῆς Βαφεοχωρίου, στὴν αἴθουσα τοῦ ἀρρεναγωγείου τῆς Κοινότητος<sup>51</sup>. «*Λησμονοῦσα τὴν πίκρα μου—γράφει ὁ ἴδιος— ποῦ μοῦ πότισεν ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, μέσα στὶς θερμὰς ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπου πῆγαινα, ἀπ' ὅπου περνοῦσα γινόμενα τὸ ἀντικείμενον κυριολεκτικῶς λατρείας. Γνωστοὶ κι ἄγνωστοὶ ἔβηταν*

46. *Κ.Μ.*, σ. 78. Ὁ Κώστας Στυλιανόπουλος ἦταν ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος τῆς ἐλληνικῆς ἀρμοστείας, πρβλ. «Ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση στὴν Πόλη», *Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*, 9 (1921), σ. 146-7.

47. *Κ.Μ.*, σ. 78 ἐφ. *Πρόσδος*, 19.3.1922. *Κ.Μ.* σ. 79 ἐφ. *Χρόνος*, 22.3.1922.

48. *Κ.Μ.*, σ. 78 περ. *Ἄνω-Κάτω*, 22.3.1922.

49. *Κ.Μ.*, σ. 80 καὶ αὐτὸ ἔγγραφο μεταξὺ σ. 80-1.

50. *Κ.Μ.*, σ. 85 ἐφ. *Πρόσδος*, 5.3.1922 καὶ 10.3.1922. Ἰδιόγραφες ἐπιστολὲς τοῦ προέδρου τῆς Λέσχης Μ. Ἀλτζιτζόγλου πρὸς τὸν *Κ.Μ.*, σχετικὲς μὲ τὶς διαλέξεις, βλ. *Κ.Μ.*, σ. 81-5.

51. *Κ.Μ.*, σ. 86 ἐφ. *Χρόνος*, 12.3.1922 καὶ περ. *Ἄνω-Κάτω*, 10.3.1922.

στη διάθεσή μου διάφορα χρηματικά ποσά για να μ' ἐνισχύσουν στους ἀγώνας μου, παρατείνοντας τὴν διαμονή μου στὴν Πόλη. Ἀρνήθηκα σ' ὅλους. . . ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀρνήσή μου αὐτὴ προσεφέρθησαν οἱ φίλοι μου νὰ νοικιάσουν τὸ μεγαλύτερο θέατρο τοῦ Πέρα, γιὰ νὰ συνεχίσω μὲ ἐλεύθερη εἴσοδο ἐκεῖ τὶς διαλέξεις μου. . . Μοῦ τόνιζαν οἱ καλοὶ μου αὐτοὶ καὶ ἀλησμόνητοι φίλοι, ὅτι εἶχα καθήκον πατριωτικὸν νὰ δεχθῶ γιὰ νὰ τυνάσω τὸν λαὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ νὰ τὸν προκαλέσω ἔτσι σ' ἓνα ὕλικὸ καὶ ἠθικὸ συναγερωμὸ γιὰ τὸν μαχόμενον ἑλληνικὸν στρατόν. Αὐτὸ τὸ δέχθηκα. . .»<sup>52</sup>. Ὅμως αὐτὴ συγκεκριμένη τὴν ὑπόσχεση δὲν μπόρεσε νὰ τηρήσει.

Στις 6 Μαρτίου 1922 μίλησε στὴν Ἑλληνικὴ Λέσχη «Κοραῖς» μὲ θέμα: «Μέσ' τὴς φλόγες τοῦ πολέμου» καὶ ὑποσχέθηκε, ὕστερα ἀπὸ ἀξίωση τοῦ κοινοῦ πρὸς τὸν παρακολούθησε, νὰ ἐπανεέλθει σύντομα. Οἱ γαλλικὲς ὅμως τοπικὲς στρατιωτικὲς ἀρχὲς τῆς περιοχῆς κάλεσαν τὴν ἄλλη μέρα τὸ προεδρεῖο τῆς Λέσχης καὶ τὸ ὑπέβαλαν σὲ ἀνακρίσεις: «Ποιὸς εἶναι ὁ ρήτωρ; Τί σκοποὺς ἐπιδιώκει; Γιατί ὅλος αὐτὸς ὁ συναγερωμὸς γιὰ τὶς διαλέξεις του;». Τὸ προεδρεῖο ἔδωσε ἀνάλογες ἐξηγήσεις καὶ ἔλαβε ἐντολὴ νὰ μὴν ὀργανώσει ἄλλη διάλεξη τοῦ Κ. Μισακλίδη στὴ γαλλικὴ στρατιωτικὴ ζώνη κατοχῆς, χωρὶς εἰδικὴ γραπτὴ ἄδεια ἀπὸ τὶς ἀρμόδιες γαλλικὲς ἀρχές<sup>53</sup>. Τὴν ἄδεια αὐτὴ ζήτησε ὁ ἴδιος ὁ ὁμιλητὴς γιὰ μιὰ σειρά διαλέξεων στὰ ἑλληνικὰ κέντρα τῆς περιοχῆς ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ Μακροχώρι καὶ μὲ θέμα: «Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν ζωὴ τῶν μαχῶν καὶ τῶν στρατοπέδων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ». Ὁ Γάλλος ταγματάρχης τοῦ ζήτησε προηγουμένως νὰ διαβάσει τὰ χειρόγραφα του, διαφοροτικὰ δὲν τοῦ ἔδινε τὴν ἄδεια νὰ μιλήσει: «Κύριε, μοῦ λέγει, πρὶν σὰς δώσουμε τὴν ἄδεια πρὸς ζητεῖτε, εἶναι ἀνάγκη, νὰ μᾶς φέρετε νὰ διαβάσουμε τὰ χειρόγραφα τῆς διαλέξεώς σας. — Κι ἂν δὲν μιλῶ ἀπὸ χειρογράφου; — Τότε δὲν θὰ μιλήσετε!». Ἔτσι οἱ διαλέξεις του αὐτὲς ματαιώθηκαν<sup>54</sup>.

Προσκλήσεις, καὶ μάλιστα ἐνθερμες, γιὰ νὰ μιλήσει ἔλαβε ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ Λαϊκὸ Σύνδεσμο «Ὁ Εὐαγγελισμὸς»<sup>55</sup> Ἀγίου Στεφάνου, ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ σύλλογο Κοντοσκαλίου («Ἡ Ἠὼς»<sup>56</sup> καὶ ἀπὸ ἐπιτροπὲς διαφορῶν κοινοτήτων. Στις προσκλήσεις αὐτὲς δὲν μπόρεσε ν' ἀνταποκριθεῖ, ἐπειδὴ προέρχονταν ἀπὸ περιοχὲς ποὺ περιλαμβάνονταν στὴ γαλλικὴ κατοχικὴ ζώνη.

Στις 15 Μαρτίου ἔδωσε τὴν τελευταία του διάλεξη στὸ λογοτεχνικὸ ὄμιλο

52. Κ.Μ., σ. 87-8.

53. Κ.Μ., σ. 88-9.

54. Κ.Μ., σ. 89-91.

55. Κ.Μ., σ. 92 ἀντίγραφο ἐπιστολῆς τῆς 6/19.3.1922.

56. Κ.Μ., σ. 94-5. Στὴ σ. 94 ἀντίγραφο καὶ στὴ σ. 95 συνημμένο πρωτότυπο τῆς ἐπιστολῆς τῆς 9.3.1922. Ὑπογράφουν ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου Ἄντ. Νικολαΐδης, ἰατρός, καὶ ὁ γεν. γραμματεὺς Α. Βασιλείδης.

του περιοδικού 'Ο Λόγος, με θέμα τη διάβαση του ελληνικού στρατού από την 'Αλυμρά 'Ερημο<sup>57</sup>.

Καταδιωγμένοι από τις γαλλικές αρχές, παρ' όλες τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στους Γάλλους στο μακεδονικό μέτωπο κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, και με τη βοήθεια του ύπατου άρμουςτή Ν. Τριανταφυλλάκου, διαπεραιώθηκε σε ελληνικό έδαφος<sup>58</sup>.

\*

Τά περιστατικά που περιγράφηκαν παραπάνω και ό αντίκτυπός τους στην κοινωνία τής Πόλης δίνουν, καθώς είπαμε, γενικότερη την εικόνα των πολιτικών και πνευματικών εξελίξεων στο διάστημα τής μικρασιατικής έκστρατείας. Με την απόσταση του χρόνου και με την παράλληλη θεώρηση των παραγόντων που συνετέλεσαν ή συνδέθηκαν με τη γένεσή τους, τά περιστατικά αυτά μπορούν να μιλήσουν με περισσότερη ακρίβεια σήμερα και να μὴν αφήσουν έδαφος για τυχόν παρανοήσεις και έκτροπές από την αντικειμενική τους εκτίμηση.

Συνοψίζουμε τὸ πρώτο έπεισόδιο: Στην αίθουσα του παλαίμαχου ΕΦΣΚ, τὸν Δεκέμβριο του 1921, αποδοκιμάζεται δημόσια ή παράλειψη ρήτορα —ήγετικού στελέχους του Συλλόγου— να αναφέρει τη συμβολή του Βενιζέλου στην πραγμάτωση τής Μεγάλης 'Ιδέας, συμβολή ιστορική αδιαφιλονίκητη· γιατί είναι γνωστό ότι ό Βενιζέλος είχε ένστερνωθεί τή Μεγάλη 'Ιδέα όχι σάν άόριστο εύκταίο, αλλά σάν θέμα «επιτελικής εφαρμογής»<sup>59</sup>. 'Ακόμη, συναισθηματικά ήταν τά κίνητρα τής πολιτικής του σε σχέση με τή Μεγάλη 'Ιδέα και τήν υλοποίησή της. Κατά τὸν Στέφ. Στεφάνου «'Ο Βενιζέλος σε αντίθεση με τούς παλαιοελλαδίτες πολιτικούς, είχε τήν καντερή εμπειρία του ύπόδουλου και για τούτο ή άπελευθέρωση των δούλων αδελφών ήτανε γι' αυτόν μιὰ ζωηρή ψυχική έπιταγή»<sup>60</sup>. Αύτή του τήν έπιτακτική έφεση έννωσε περισσότερο ό ύπόδουλος 'Ελληνισμός που προσδοκούσε άπ' αυτόν τή λύση. 'Η παραγνώριση του Βενιζέλου μέσα σε κορυφαίο πνευματικό ίδρυμα τής Πόλης, όπως ό ΕΦΣΚ, όδηγεϊ αυτόματα στην ανάγκη να αναζητηθούν και να διαπιστωθούν οι σχέσεις του Συλλόγου και τής Κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας με τὸ μεγαλοϊδεάτη πολιτικό, πριν και μετά τήν έκλογική του ήττα.

'Ο ΕΦΣΚ, από τὸ χρόνο τής ίδρυσής του (1861), λειτούργησε ως πνευμα-

57. Κ.Μ., σ. 96.

58. Κ.Μ., σ. 90, 96-103.

59. Στεφ. 'Ι. Στεφάνου, 'Η 'Ελληνική επέκταση στην 'Ιωνία ήτανε τάχα λάθος του Βενιζέλου;, 'Αθήνα 1980, σ. 9.

60. Στεφ. 'Ι. Στεφάνου, δ.π.

τικό συνεκτικό κέντρο όχι μόνο τῆς ὁμογένειας τῆς Πόλης, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρου τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν ἀναστολὴ πού ἔφερε ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος στὴ λειτουργία του, ἀνασυνέταξε τὶς δυνάμεις του· ἔτσι ἐξακολούθησε νὰ παρέχει τὶς ὑπηρεσίες του, κάτω βέβαια ἀπὸ τὶς νέες ἱστορικές συνθήκες πού διαμορφώθηκαν ὡς τὸ 1922 καὶ πού μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν ἐπιγραμματικά: ἀπὸ τὸ θρίαμβο στὴν ὁλοκληρωτικὴ καταστροφή. Οἱ λογοδοσίες τοῦ τελευταίου προέδρου τοῦ Μηγᾶ Αἰθεντόπουλου, πού καλύπτουν τὴ χρονικὴ περίοδο 1918-1922, δίνουν τὴν εἰκόνα τῆς πολλαπλῆς δραστηριότητάς τοῦ Συλλόγου στὸ διάστημα αὐτό, ἀλλὰ καὶ τὰ τεκμήρια τῆς συνάρτησής με τὶς ἐξελίξεις τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς<sup>61</sup>.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1918 ὁ Ἑλ. Βενιζέλος ἀνακηρύχθηκε ἰσόβιος πρόεδρος τοῦ ΕΦΣΚ, ὡς ἐκφραστὴς τῶν προαιώνιων ἐθνικῶν πόθων τοῦ Ἑλληνισμοῦ<sup>62</sup>. Ἀπὸ τὴ στιγμή αὐτὴ ὁ Σύλλογος, πού οὐδέποτε στὸ παρελθὸν ἐπιδίωξε νὰ πολιτευθεῖ καὶ τὰ ἔργα του ὡς τότε δὲν ὑπῆρξαν ἀπολιτικά ἀλλὰ μόνο ἀεκπολιτισικά<sup>63</sup>, συμπορεύεται με τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, ἀκολουθεῖ τὸν παλμὸ τοῦ Γένους.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1919, ἀπευθύνει ἐκκλήση στὶς ἡγετικὲς πνευματικὲς δυνάμεις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς (ἐπίτιμα μέλη, Ἀκαδημαϊκὰ καθιδρύματα) γιὰ τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Πόντου<sup>64</sup>. Τὸν Μάρτιο τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ πρόεδρος του, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, προσφωνεῖ τὸ νικητὴ ἀρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρσκεινόπουλο, τὴ νίκη τοῦ ὁποίου θεωρεῖ ἐπιβράβευση καὶ τῶν «συντόνων προσπαθειῶν» τοῦ Συλλόγου καθὼς καὶ ἐκπλήρωση τῶν σταθερῶν ἐλπίδων του γιὰ ἓνα αἰσιότερο μέλλον<sup>65</sup>. Ἀγορητὲς ἀπὸ τὸ βῆμα του διαπραγματεύονται θέματα πού ἔχουν ἄμεση ἢ ἔμμεση σχέση με τὰ ἱστορικά συμβάντα τῆς ἐποχῆς ἢ πού προορίζονταν νὰ τονώσουν τὸ ἐθνικὸ φρόνημα· διοργανῶνε ἐιδικὲς ἐορτὲς γιὰ τὰ ἐκατόχρονα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ἐκδηλώσεις γιὰ τὸ θρίαμβο τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων στὴ Μικρὰ Ἀσία, λαμβάνει μέρος ὡς προσκεκλημένος τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς σὲ ἐπιμνημόσυνη δέηση ὑπὲρ τῶν πεσόντων<sup>66</sup>· με λίγα λόγια, μέρος τῆς δραστηριότητάς του τεῖνε νὰ εὐθυγραμμισθεῖ με τὶς ἀξιώσεις πού προβάλλονται ἀπὸ τὴ διαμόρφωση

61. Λογοδοσίαι, ὁ.π.

62. Τατιάνας Σταύρου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήναι 1967, σ. 294-5. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 121, 127.

63. Τατιάνας Σταύρου, ὁ.π., σ. 296. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 59.

64. Τατιάνας Σταύρου, ὁ.π., σ. 296-7. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 22, 115-20.

65. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 131. Πρβλ. καὶ Λεωνίδα Ι. Παρσκεινόπουλο, ἀντιστρατήγου, Ἀναμνήσεις 1896-1920. Τόμος δεύτερος, ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 66-7.

66. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 59, 75, 80-2.



των νέων πολιτικών και πολεμικών εξελίξεων. 'Αντίστοιχη, έξ ἄλλου, εἶναι καὶ ἡ κινήτοποίηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου· ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ σπουδαία ἐνωτικὴ δύναμη γιὰ τοὺς ἀλύτρωτους, ἔρχεται σὲ διάσταση μὲ τὴν ὀθωμανικὴ ἀρχή καὶ ἀναπτύσσει πρωτοβουλίες ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἀποκατάσταση καὶ δικαίωση τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ<sup>67</sup>.

Ἡ Κωνσταντινουπολιτικὴ ὁμογένεια στὸ διάστημα αὐτὸ δὲν ἔμενε ξένη πρὸς τὶς ποικίλες δραστηριότητες ποὺ εἶχαν στόχο τὴν ἐνίσχυση, ἡθικὴ καὶ ὕλική, τοῦ ἀγώνα στὸ μικρασιατικὸ μέτωπο<sup>68</sup>: ἀκόμη, βίωνε μὲ ιδιαίτερη ἔνταση τὸ τόλμημα τοῦ ἀγώνα αὐτοῦ, ποὺ τὸν θεωροῦσε δικαίωση γιὰ τὰ δεινὰ, τοὺς ἐξευτελισμούς καὶ τοὺς διωγμούς ποὺ εἶχε ὑποστῆ ὁ μικρασιατικὸς καὶ θρακικὸς Ἑλληνισμός.

Οἱ πολιτικὲς μετανοεμβριανὲς ἀλλαγές δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ μὴ ἔχουν τὸν ἀντίκτυπό τους καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἐκλογικὴ ἤττα τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1920, κατέβασε ἀπὸ τὸ βᾶθρο του τὸν κύριο ἐνσαρκωτὴ τῆς Μεγάλης Ἰδέας Ἐλευθέριο Βενιζέλο. Καὶ ἐνῶ στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο παγιωνόταν τὸ νέο κυβερνητικὸ καθεστῶς μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς βενιζελικῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἡγεσίας, στὴν Κωνσταντινούπολη σχηματίσθηκαν οἱ πρῶτοι πυρῆνες οὐσιαστικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀντίστασης στὴν παγιωμένη κατάσταση. Ἡ σύσταση τῆς «Ἐθνικῆς Ἀμυνας» ἀπὸ βενιζελικούς ἀξιωματικούς, πολιτικούς καὶ ἐξέχοντες Κωνσταντινουπολίτες, ἀποτελοῦσε ἰσχυρὸ ἔρεισμα γιὰ τὴν πίστη στὴ συμμαχικὴ ὑποστήριξη καὶ περίσωση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (αὐτονόμηση τῆς Ἰωνίας), ποὺ θὰ ἐξασφάλιζε μόνον ὁ Βενιζέλος<sup>69</sup>. Ἡ ἄνοδος, ἐξ ἄλλου, στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο τοῦ ἀφοσιωμένου στὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων πρῶην ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Μελετίου Μεταξάκη (εἶχε παυθεῖ μετὰ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1920) τόνωσε τὸ ἔργο τῆς Ἀμυνας<sup>70</sup>. Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινὴ γράμη στὴν Πόλη πίστευε ὅτι ἡ ἐκλογικὴ ἀπόφαση τοῦ Νοεμβρίου 1920 δὲν ἦταν τελεσίδικη<sup>71</sup> σὲ τοῦτο συντελοῦσε ἡ πίστη γιὰ τὸ ζωντάνημα τῶν θρύλων, γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς παλαιᾶς αἴγλης τοῦ Ἑλληνισμοῦ

67. Ἀλέξη Ἀλεξανδρῆ, «Οἱ Ἕλληνες στὴν ὑπηρεσία τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας 1850-1922», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 23 (1980), σ. 399-400.

68. Πρβλ. Ἀλέξη Ἀλεξανδρῆ, «Ἡ συνδιάσκεψη τῆς Λαζάνης 1922-1923: Ἡ διεύθυνση τοῦ θέματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινούπολης», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 24 (1981), σ. 337.

69. Ἰωάννη Γιαννουλόπουλου, «Ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς ἐξελίξεις ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1921 ὠς τὸν Αὐγούστο τοῦ 1922», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν), τόμ. ΙΕ', σ. 189.

70. Ι. Γιαννουλόπουλου, *δ.π.*, σ. 190.

71. Πρβλ. *Στὸν μεγάλο μας ἀρχηγό. Ὕμνος. Ποίησης Ζωῆς Μελετιοῦ. Μουσικὴ Γ. Κάλφουλου*. [Κωνσταντινούπολη], Ἰανουάριος 1921.

καὶ τὴν ἐπέκτασή του στὶς πανάρχαιες κοιτίδες του. Ἡ καταβολὴ τῆς πίστεως αὐτῆς στὴν παλαιὰ βασιλίδα τῶν πόλεων εἶχε βαθιὰς ρίζες καὶ εἶναι εὐκόλο νὰ ἐρμηνευθεῖ.

ἘΟ ΕΦΣΚ, διερμηνεύοντας τὸ λαϊκὸ αἶσθημα, μὲ ἐπιστολὴ του ἐξέφρασε τὴ θλίψη του μετὰ τὴ νοεμβριανὴ ἀποτυχία τοῦ Βενιζέλου *«εἰπὶ τῷ ἀκατονομάστῳ παραγκωνισμῷ του»*<sup>72</sup>. Ἐξακολούθησε νὰ ἐφορτάζει πανηγυρικὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ ὀνόματος τοῦ ἰσοβίου προέδρου του. Στις 15 Δεκεμβρίου 1920, στὴν αἴθουσα τοῦ Συλλόγου ἀκούσθηκε τὸ «Ἐγκώμιον τοῦ Βενιζέλου» ἀπὸ τὸν Πανανὸ Κεσίσογλου. Ἡ ὁμιλία τυπώθηκε σὲ ἰδιαίτερο τεῦχος καὶ συστήθηκε στὰ διάφορα σωματεῖα *«ὡς ἐπίκαιρον κατὰ τὰς κρίσιμους ταύτας τοῦ ἔθνους μας ἡμέρας ἀνάγκωσμα»*<sup>73</sup>.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα τῆς γενικῆς ἀποδοχῆς τοῦ πολιτικοῦ ποῦ ἐκπροσώπησε τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα, δὲν ἦταν δυνατὸν παρὰ νὰ προκαλέσει ζωηρὰς ἀντιδράσεις τῆς κοινῆς γνώμης ἢ ἀποσιώπηση—ἐσκεμμένη—τοῦ ὀνόματός του. Ἐὐμιλητῆς, θορυβημένος, καθὼς φαίνεται, ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν ἀρχῶν, δὲν ἐκπροσώπησε οὔτε τὴ θέση τοῦ ΕΦΣΚ οὔτε ἀνταποκρίθηκε στὶς προσδοκίαι καὶ ἐπιθυμίες τοῦ κοινῶ ποῦ τὸν ἄκουσε. Ἡ πολιτεία τοῦ Συλλόγου τόσο στὴν προνοεμβριανὴ ὥσο καὶ στὴ μετανοεμβριανὴ περίοδο ὑπῆρξε, ὅπως εἶδαμε, πολιτεία σεβασμοῦ καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου· ἀντίστοιχη ὑπῆρξε καὶ ἡ «δεδηλωμένη» θέση του. Ἀσφαλῶς θὰ ὑπῆρχαν καὶ οἱ ἀντιπρονοῦντες—σποραδικοί—εἴτε στὸ Σύλλογο εἴτε ὁπουδήποτε ἄλλου στὴν Πόλη. Ἄναμφίβολα, ὅμως, ἐδῶ ὑπερίσχυε συντριπτικὰ ἡ βενιζελικὴ παράταξι καὶ ἰδεολογία.

Ἐὐὐδ. Ἄνδρεάδης διέπραξε αὐθαιρεσία γιὰ τὴν ὁποία δὲν εὐθύνεται ὁ Σύλλογος ὁ ὁποῖος βρέθηκε στὴν ἀνάγκη, ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ πλήθους, νὰ προβάλει μὲ ἔμφαση τὴ γνώριμη τοποθέτησή του στὸ θέμα Βενιζέλος.

Ἡ παράλειψις τοῦ Ἄνδρεάδη, γέννημα μεμονωμένης ἀστοχίας, ἀκρισίας ἢ ὑπερβολικῆς ἐπιφύλαξης, γιὰ τὴν Κωνσταντινουπολίτικη κοινωνία εἶχε ἰδιαίτερη βαρύτητα. Γι' αὐτὸ ὁ Σύλλογος ἔδωσε στὸ θέμα ἄμεση ἀπάντησι ποῦ δικαίωσε καὶ τὸ κοινὸ ποῦ βρέθηκε στὴν αἴθουσα ἀλλὰ καὶ τὴ θέση τοῦ ἰδιοῦ ὡς ἡγετικῶ πνευματικῶ σωματεῖου, ἐφόσον ὁ ὁμιλητῆς ἦταν μέλος τοῦ διοικητικῶ συμβουλίου.

Τὸ δεῦτερο θέμα ποῦ ἀνέκυψε ἀπὸ τὶς διαλέξεις τοῦ Κ. Μισαηλίδη συνθέτει ἀδρῆ τὴν εἰκόνα τοῦ πνευματικῶ ἰδίως κλίματος τῆς Πόλης στὸ διάστημα τῆς μεγάλῃς μας ἔθνικῆς περιπέτειας στὴ Μικρὰ Ἀσία.

Ἐὐὐμιλητῆς, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή του στὸν ΕΦΣΚ, ἦταν ἤδη γνωστὸς

72. *Λογοδοσία*, ὁ.π., σ. 68.

73. *Λογοδοσία*, ὁ.π., σ. 58-9.

στην Κωνσταντινουπολίτικη κοινωνία από τις δημοσιεύσεις του. Καθώς έγραψε αργότερα ο ίδιος, κατά την παραμονή του στην Πόλη έζησε τις θριαμβολογίες των Τούρκων για τις νίκες τους στον Σαγγάριο. 'Η λέξη Σακάρια (Σαγγάριος) είχε γίνει το θέμα ποιημάτων, αφηγημάτων, αυτοσχέδιων ρητορικών λόγων. "Έτσι, θέλοντας να αντιδράσει, δημοσίευσε στις εφημερίδες *Πρόοδος* και *Πρωΐα* σχετικές ανταποκρίσεις. «Έχω λόγους να πιστεύω, έγραφε, πώς η προσπάθειά μου αυτή είχε εδεργειακά αποτελέσματα στην ψυχολογική κατάσταση του Έλληνοκόσμου της Πόλης»<sup>74</sup>. Οι μάχες του Σαγγάριου και η προέλαση του ελληνικού στρατού στην "Άγκυρα, άσχετα αν δεν έφεραν το ποθητό αποτέλεσμα, είχαν κινήσει το γενικό θαυμασμό, τον όποιο διερμήνευσε, ως αυτόπτης μάρτυρας, ο Κ. Μισαηλίδης με τις δημοσιεύσεις του. 'Αλλά δεν άρκέστηκε σ' αυτές. "Άρχισε τις διαλέξεις του με θέμα πάντα «τις νίκες του ελληνικού στρατού στον Σαγγάριο, τον ύμνο του επερχόμενου "Έλληνα στρατιώτη»<sup>75</sup>.

Στην αίθουσα του ΕΦΣΚ, αύστηρά προσκολλημένου στη λόγια γλωσσική παράδοση, ο όμιλητής ένθουσιασε το κοινό με τις αφηγήσεις του σε άπλη δημοτική γλώσσα. 'Η έπιμονή του πλήθους να ακούσει τη συνέχεια των αφηγήσεων και η έπιθυμία του όμιλητή να ανταποκριθεί σ' αυτή την άπαιτήτηση, προσέκρουσαν στην άπαγορευτική διαταγή του ΕΦΣΚ. Το μεγαλύτερο μέρος του Τύπου επέκρινε την άρρηση. 'Η αίτιολογία του Συλλόγου ότι δεσμευόταν από άρθρο του Κανονισμού του, θεωρήθηκε άπαράδεκτη ή άναληθή.

Πάντως, το θέμα που δημιουργήθηκε άκαιρα, σε χρονική περίοδο κρίσιμη, έχει βαθύτερες ρίζες· συγκεκριμένα σχετίζεται με τις όξυτητες γενικά που προκάλεσε το γλωσσικό ζήτημα στην Πόλη και που συνεχίστηκαν και στο διάστημα της μικρασιατικής έκστρατείας. Οι διαλέξεις του Μισαηλίδη έγιναν άφορμή να εκδηλωθεί ο γλωσσικός φανατισμός και να διχασθούν τα πνεύματα, σε έποχή μάλιστα άκατάλληλη για την άναμόλευση ζητήματος που έχει την άρχή του στην εμφάνιση του Ψυχάρη.

Πολύ νωρίς το ψυχαρικό κήρυγμα είχε επηρεάσει τους πνευματικούς κύκλους της Πόλης. Το περιοδικό *Φιλολογική 'Ηχώ* (1893-1894, 1896-1898) έγινε, στην άρχή συγκεκριμένα και αργότερα φανερά, όργανο του δημοτικισμού. 'Από τους πρωτεργάτες της κίνησης ο γνωστός γλωσσολόγος γιατρός Φώτης Φωτιάδης πρωτοστάτησε το 1905 στην ίδρυση του «'Αδερφάτου "Έ'Ανάσταση»<sup>76</sup>, που δρούσε στην άρχή σαν μυστική εταιρεία και είχε σκοπό «να κατατείσει όλους πώς γλώσσα μας είναι ή δημοτική, πώς αυτήν πρέπει να

74. «'Αναμνήσεις από την μικρασιατική έκστρατεία. 'Από την 'Αθήνα στον Σαγγάριο», έφ. *Προσφυγικός Κόσμος*, 4 Δεκεμβρίου 1949, άρ. 990, σ. 2.

75. «'Αναμνήσεις», δ.π.

76. Γιάννη Παπακόστα, *'Η ζωή και το έργο της 'Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου*. Διδακτορική διατριβή, 'Αθήνα 1980, Έλληνικό Λογοτεχνικό και 'Ιστορικό 'Αρχείο, σ. 47-8.

γράφουμε και πώς μόνο μ' αὐτὴ θὰ προκόψει ἡ παιδεία καὶ ἡ μόρφωση τοῦ ἔθνους»<sup>77</sup>. Στὰ 1908 ὁ Σ. Σταματιάδης (Ἐλισαῖος Γιαννίδης) ἔγινε καθηγητὴς στὴ σχολὴ Γλωσσῶν καὶ Ἐμπορίου ποὺ ἰδρύθηκε μὲ τοὺς ἐράνους τῆς ἐφημερίδας *Πρόσδος* καὶ μὲ σκοπὸ τὴν ἀντίδραση κατὰ τῶν καθολικῶν. Ἡ συγγραφή του *Γλώσσα καὶ ζωὴ* ἀποτέλεσε σταθμὸ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος στὴν Πόλη<sup>78</sup>. Μὲ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Τουρκοῦ συντάγματος (1908), οἱ δημοτικιστὲς κερδίζουν ἔδαφος. Ἐκδίδονται περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες ποὺ τοὺς ἐκπροσωποῦν. Ἡ *Πρόσδος* τοῦ Κ. Σπανοῦδη, τὰ περιοδικὰ *Χρονικά* (1909-1912) τοῦ Ἀχιλ. Γεωργιάδη καὶ ἡ *Ζωὴ* (1902-1922, μὲ διακοπές) τοῦ ποιητῆ Ἀπόστολου Μελαχρινοῦ γίνονται ὄργανα τῶν γλωσσικῶν νεωτεριστῶν. Τὸ 1912 ἀποφασίσθηκε νὰ ἐνωθοῦν σὲ ἐνιαῖο σωματεῖο οἱ διάσπαρτες δυνάμεις τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἔτσι συστήθηκε τὸ «Προοδευτικὸ κέντρο» (στὴν ἀρχὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα «Διγενεῖς Ἀκρίτας») ποὺ στὸ διάστημα τῆς λειτουργίας του (1912-1914) πολέμησε τοὺς ὀπαδοὺς τῆς λόγιας παράδοσης μεταξὺ τῶν μελῶν του ὁ Ἑλ. Γιαννίδης καὶ ὁ γιατρὸς Φ. Φωτιάδης<sup>79</sup>. Παράλληλα, τὰ «Φιλολογικὰ σαλόνια» (Ν. Φαληρέα, Φ. Φωτιάδης, Εὐας Θεοδωρίδη, Σ. Κ. Σπανοῦδη, Α. Γιαλούρη, Ζαχ. Φυτίλη κ.ἄ.) προσπαθοῦσαν νὰ ἐδραιώσουν ἔμπρακτα τὶς θέσεις τοῦ δημοτικισμοῦ<sup>80</sup>.

Μετὰ τὸ μεγάλο πόλεμο, ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Ὁ Λόγος* (1918-1922) ἀπὸ τὸ φιλότεχνο ἔμπορο Γιάννη Χαλκούση καὶ τὸν καθηγητὴ καὶ ποιητὴ Ὁμηρο Μπεκέ, σημεῖωσε νέο μεγάλο σταθμὸ γιὰ τὴν κίνηση τῶν ὀπαδῶν τοῦ γλωσσικοῦ νεωτερισμοῦ<sup>81</sup>. Ἀντίδραση σ' αὐτὴ τὴν κίνηση ἄσκησαν κυρίως ὁ ΕΦΣΚ καὶ ὁ *Νεολόγος* τοῦ Σταύρου Βουτυρᾶ ποὺ, κατὰ τοὺς «μαλλιάρους», ἐκπροσωποῦσαν τὸ σχολαστικισμὸ καὶ ἄγονο λογιωτατισμὸ<sup>82</sup>.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ὅλο θέμα ἔλαβε καὶ πολιτικὲς προεκτάσεις. Οἱ δημοτικιστὲς ἐνστερνίσθηκαν τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα καὶ συνδέθηκαν μὲ τὸ κόμμα τῶν Φι-

77. «Τὸ Ἀδερφάτου», Πόλη (Κανονισμὸς ἀρ. 1). Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Φ. Φωτιάδης, ποὺ μελετᾷ ὁ κ. Γιάννης Παπακώστας δ.Φ., διασώζονται χειρόγραφα πρακτικὰ (1905, 1907, 1908) τῶν συνεδριῶν τοῦ «Ἀδερφάτου». Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Παπακώστα ποὺ ἔθεσε ὑπόψή μου τόσο τὰ πρακτικὰ αὐτὰ ὅσο καὶ τὸ ἔντυπο μὲ τὴν προκήρυξη καὶ τὸν Κανονισμὸ τοῦ «Ἀδερφάτου».

78. Σοφ. Σπανοῦδη, «Οἱ «μαλλιάροι» τῆς Πόλης», ἐφ. *Τὰ Νέα*, 22 Ἀπρ. 1948, σ. 1.

79. Α. Γιαλούρη, «Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν Πόλη», *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*, 8 (1920), σ. 137-8.

80. Ἀθηνᾶς Γαϊτάνου-Γιαννοῦ, «Τὰ φιλολογικὰ σαλόνια τῆς Πόλης», περ. *Νέα Ἐστία*, ΜΔ' (1948) σ. 838-41, 917-20.

81. Κ. Π., «Λογοτεχνία. Ὁ Λόγος. . .», *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*, 9 (1921), σ. 124-7. Ἐλένης Χαλκούση, *Πόλη, ἀγάπη μου*, Ἀθήνα 1980, σ. 133, 137-60.

82. Πρβλ. Νικ. Βασιλειάδης, [ἐπιστολή], περ. *Ὁ Λόγος*, 1 (1919), σ. 113-4. Ὁμ. Μπεκέ, «Ἡ δολοφονία τοῦ Σουρῆ», περ. *Ὁ Λόγος*, 1 (1919), σ. 478. Σοφ. Σπανοῦδη, ὁ.π., σ. 1-2.

λελευθέρων<sup>83</sup>. Ἡ ἀνορθωτικὴ προσπάθεια τοῦ πολιτικοῦ ἐκπροσώπου τοῦ μεγαλοιδεατισμοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, ἔφερε στὸ προσκίηιο καὶ τὸ γλωσσικὸ. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἀναγνωρίσθηκε ἡ ἀξία τῆς δημοτικῆς γλώσσας· ἡ εἰσαγωγή της θεσπίσθηκε τὸ 1917 στὶς κατώτερες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ. Στὸ ἐξῆξ ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θὰ ταυτισθεῖ μετὰ τὸ κόμμα ποῦ ἐκπροσωποῦσε ὁ Βενιζέλος<sup>84</sup>. Μετὰ τὴν πολιτικὴ μεταβολὴ τοῦ 1920, τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας ἐπανάφερε τὴν καθαρεύουσα στὴν κατώτατὴ ἐκπαίδευση (Ἰούλιος 1921)<sup>85</sup>. Τότε, ἀκριβῶς, τὸ γλωσσικὸ ἔλαβε νέα ὀξυγῆτα στὴν Πόλη. Ὁ Ἐλισσαῖος Γιαννίδης, ὅπως ὁ Μαν. Τριανταφυλλίδης στὴν Ἀθήνα, ἔγινε ἠγέτης διαμαρτυρίας κατὰ τοῦ νόμου ποῦ ἀνέτρεπε τὴν ἀπόφαση τοῦ 1917 γιὰ τὴν χρῆση τῆς δημοτικῆς στὴν παιδεία. Μὲ πύρινο ἄρθρο του, στὸ περ. *Ὁ Λόγος*, ἀφιερωμένο στὸν παιδαγωγὸ Δελμούζο, ὁ Φ. Φωτιάδης κτύπησε τὴν ἐπαναφορά τῆς καθαρεύουσας ἀπὸ τοὺς νικητὲς τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1920<sup>86</sup>. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ἐκφράστηκε μὲ πικρὴ εἰρωνεία γιὰ τὸν ΕΦΣΚ καὶ τὰ «εἰσεσώδια τοῦ κ. Μισαηλίδου». Ὁμολόγησε ὅτι εἶχε ζητήσῃ παλαιότερα καὶ αὐτὸς τὴν ἄδεια τοῦ Συλλόγου γιὰ νὰ μιλήσῃ, ποῦ δὲν τοῦ δόθηκε ὁμῶς<sup>87</sup>. Ἐνας ἄλλος σχολιαστής ἔκανε λόγο γιὰ «μούχλα καὶ ἀπομούμωση» μέσα στὸν ΕΦΣΚ<sup>88</sup>. Εἶναι φανερό ὅτι στὰ μάτια μιᾶς γενιᾶς γεμάτης ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀγωνιστικότητας γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς, ὁ «γεραρὸς Σύλλογος», ποῦ πρόσφερε τόσες ὑπηρεσίες στὸν ἀλύτρωτο Ἑλληνισμό, πρόβαλλε ὡς σύμβολο ὀπισθοδρομίας<sup>89</sup>. Μέσα σ' αὐτὸ τὸν κύκλο ἐμπλέκονται τὰ ἐπεισόδια μετὰ τὴς διαλέξεις τοῦ Κ. Μισαηλίδου στὴν Πόλη. Οἱ πρωταγωνιστὲς τοὺς ἀνήκουν στὶς δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις ποῦ δημιουργήθηκαν μετὰ τὸ γλωσσικὸ φανατισμὸ καὶ ἐκπροσώπησαν, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, τὶς προοδευτικὲς δυνάμεις (οἱ δημοτικιστὲς) καί, ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὸν ἄκρο συντηρητισμὸ (οἱ λόγιοι ὀπαδοὶ τῆς καθαρεύουσας).

Πέρα ἀπὸ τὶς συγκαλύψεις ἢ ἀμφισβητήσεις ποῦ πρόβαλε ὁ Τύπος, τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι τὸ ζήτημα ποῦ ἀνακινήθηκε μετὰ ἀφορμὴ τὴς διαλέξεις τοῦ Μισαη-

83. Νίκου Στυλ. Δημάγγελου, *Ἑθνικὴ γλώσσα καὶ Ἑθνικὴ ἀπάτη. Κοινωνιολογικὴ μελέτη*, Ἀθήνα 1975, σ. 185.

84. Νίκου Στυλ. Δημάγγελου, ὁ.π., σ. 77. Ἄνας Φραγκουδάκης, *Ἐκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση καὶ Φιλελευθεροὶ διανοούμενοι*, Ἀθήνα 1977, σ. 35 κ.ἑ. Ε. Π. Παπανούτσου, *Α. Δελμούζος. Ἡ ζωὴ του. Ἐπιλογή ἀπὸ τὸ ἔργο του*, Ἀθήνα 1978, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, σ. 79.

85. *Ἡ μεταρρύθμιση ποῦ δὲν ἔγινε (Τεκμήρια Ἱστορίας)*. Τόμος δευτέρος: 1895-1967. Ἐπιμέλεια Ἀλέξης Δημαρᾶς, Ἀθήνα 1974, σ. μα'. Ε. Π. Παπανούτσου, ὁ.π.

86. Φώτῃ Φωτιάδῃ, «Ὀλίγα τινὰ περὶ κιβδηλίας», περ. *Ὁ Λόγος*, 4 (1922), σ. 237-46, 301-12.

87. Φώτῃ Φωτιάδῃ, ὁ.π., σ. 305.

88. Α. Γ., περ. *Ὁ Λόγος*, 1 (1922), σ. 87.

89. Τατιάνας Σταύρου, ὁ.π., σ. 278.

λίδη ἦταν στή βάση του γλωσσικό και ὅτι δόθηκε σ' αὐτό μεγάλη ἔμφαση, ιδιαίτερα ἀπό τήν πλευρά τῶν δημοτικιστῶν. Στήν ἔμφαση αὐτή συνετέλεσε ἀσφαλῶς και ἡ εὐαισθητοποιημένη στό ἔπακρο, στά χρόνια τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, κοινή συνείδηση πού συνέδεε στενά τήν ἀγάπη γιά τή δημοτική, ὡς γλώσσα τοῦ λαοῦ, μέ τήν ἀγάπη γιά τὸ μαχόμενο στρατό.

ΚΥΡΙΑΚΗ ΜΑΜΩΝΗ δ. Φ.